

Γιώργος Στασινάκης (Γενεύη)

Εισαγωγή στο έργο και τη σκέψη του Νίκου Καζαντζάκη

Ασκητής, μυστικιστής, φιλόσοφος, μυθιστοριογράφος, ποιητής, δραματουργός, προφήτης, οραματιστής, είναι κάποιες θετικές εκτιμήσεις για τον Νίκο Καζαντζάκη.

Υπάρχουν όμως και αρνητικές εκτιμήσεις και πολεμικές εκ μέρους του πολιτικού, θρησκευτικού και λογοτεχνικού κατεστημένου. Τον χαρακτηρίζουν άθεο, κομμουνιστή, στοιχείο αντεθνικό, Αντίχριστο, ξεπερασμένο συγγραφέα.

Είναι αλήθεια ότι γύρω από τις πράξεις, το έργο και τη σκέψη του Καζαντζάκη υπήρξαν αντιγνώμεις. Ο καλύτερος όμως τρόπος για να διαμορφωθεί μια ακριβής εικόνα του, είναι μια όσο γίνεται πιο πιστή και εκτενής αναφορά στα γραπτά του. Έτσι θα αντιληφθούμε την προσωπικότητα, αποφεύγοντας να πέσουμε σε μια αιογραφία ή μια στείρα πολεμική. Αυτή τη μέθοδο υιοθέτησα στη διάλεξη αυτή.

Όταν ο Καζαντζάκης πέθανε στις 27 Οκτωβρίου 1957 στο Φράμπουργκ της Γερμανίας, ο Γάλλος ποιητής Alain Bosquet έγραψε:

"Μια από τις πιο σημαντικές κι ευγενικές μορφές της λογοτεχνίας μπήκε για πάντα στη μνήμη των ανθρώπων της εποχής μας... Ακούστηκε συχνά το όνομα του Καζαντζάκη για το Βραβείο Νόμπελ, το γεγονός ότι δεν το πήρε τελικά, είναι σήμερα μια παραπάνω εγγύηση για το διαρκές μεγαλείο του. Μαζί με τον Κάφκα και τον Προυστ είναι, εξίσου με εκείνον τον άλλο μεγάλο παραγνωρισμένο, τον Hermann Broch, ένας από τους πιο τεράστιους συγγραφείς αυτού του αιώνα".

Από την πλευρά του, ο Αλμπέρ Καμύ γράφει στις 16 Μαρτίου 1959 στην Ελένη Καζαντζάκη: *"Είχα πάντα μεγάλο θαυμασμό κι αν το επιτρέπετε, ένα είδος στοργής για το έργο του συζύγου σας. Δεν ξεχνώ πως τη μέρα ακριβώς που δεχόμουν με λύπη μου μια διάκριση, την οποία ο Καζαντζάκης άξιζε εκατό φορές περισσότερο, έλαβα ένα του τηλεγράφημα από τα πιο μεγαλόψυχα... Μαζί του χάθηκε ένας από τους τελευταίους μεγάλους καλλιτέχνες. Είμαι από εκείνους που αισθάνονται και θα εξακολουθήσουν να αισθάνονται το κενό που άφησε".*

Πολλοί διανοούμενοι σ'όλο τον κόσμο συνεχίζουν ν'αγαπούν και να θαυμάζουν το έργο και τη σκέψη του Καζαντζάκη. Το πλατύ κοινό τον γνωρίζει όμως από τις κινηματογραφικές προσαρμογές του *Αλέξη Ζορμπά*, του *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* και του *Τελευταίου Πειρασμού*. Πολύ λιγότερο γνωστό είναι το ποιητικό, θεατρικό, μεταφραστικό και ταξιδιωτικό του έργο, καθώς και η αλληλογραφία του.

Θα προσπαθήσω στη διάλεξη αυτή να παρουσιάσω το έργο αυτό, αλλά και ν'αναλύσω το βάθος της σκέψης του, τις αιτίες για τις οποίες συνεχίζει να είναι, κατά τη γνώμη μου, ένας συγγραφέας του παρόντος αλλά και του μέλλοντος.

1. ΤΟ ΕΡΓΟ

Το έργο του Καζαντζάκη είναι πλούσιο και πολύπλευρο, έχει μεγάλη συνοχή και ζωντάνια. Ασχολήθηκε με όλα τα λογοτεχνικά είδη: μυθιστόρημα, ποίηση, δοκίμια, ταξιδιωτική διήγηση, βιβλία για νέους, θέατρο, μεταφράσεις, κινηματογραφικά σενάρια... Με μεγάλη δυσκολία θα μπορούσαμε ν'αναφέρουμε έναν άλλο Έλληνα ή ξένο δημιουργό τόσων έργων που ξεπέρασε τα σύνορα της χώρας του.

Υπάρχει μεγάλη συνοχή ανάμεσα στα έργα του. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Alain Bosquet που γράφει ότι ο Καζαντζάκης *"δεν ξεχώρισε ποτέ την πρόζα από την ποίηση, το μυθιστόρημα από την εποποιία, την τραγωδία από την παραβολή. Έτσι, κάθε στιγμή, είναι στοχαστής, ελεγειακός και δραματουργός"*.

Θα παρουσιάσω πρώτα το έργο του και στη συνέχεια θα περιγράψω τις πηγές έμπνευσης και τις επιδράσεις.

Ποίηση

Ο Καζαντζάκης θεωρούσε πάντα τον εαυτό του ποιητή. Ας μην ξεχνάμε εξάλλου ότι το μυθιστορηματικό του έργο ανήκει κυρίως στα τελευταία χρόνια της ζωής του. Λίγους μήνες πριν από το θάνατό του, έγραφε στο βιβλίο των επισκεπτών ενός βιβλιοπωλείου στην Αντίπολη της Γαλλίας (όπου έζησε από το 1948 έως το 1957): *"Η ποίηση είναι το αλάτι που εμποδίζει τον κόσμο να σαπίσει"*. Και λίγα λεπτά πριν από το θάνατο του, έλεγε στους γιατρούς: *"Ξέρετε, οι ποιητές δεν πεθαίνουν ποτέ, ή σχεδόν ποτέ"*.

Έγραψε τρία μεγάλα ποιητικά έργα:

Το πρώτο και πιο γνωστό είναι η *Οδύσσεια*. Πρόκειται για ένα μνημειώδες έργο που αποτελείται από 33.333 στίχους. Είναι ένα βασικό έργο για τον Καζαντζάκη μέσα στο οποίο περιγράφει την περιπέτεια του Οδυσσέα, δηλαδή τη δική του περιπέτεια, αλλά και του σύγχρονου ανθρώπου, μέσα από ένα ταξίδι από την Ιθάκη στο Νότιο Πόλο, με σταθμούς τη Σπάρτη, την Κρήτη και την Αφρική.

Το δεύτερο ποιητικό έργο είναι οι *Τερτσίνες*, που είναι ελάχιστα γνωστές. Πρόκειται για 21 ποιήματα αφιερωμένα, όπως λέει ο ίδιος ο Καζαντζάκης, *"στις ψυχές που θρέψαν την ψυχή μου"*.

Το τρίτο έργο είναι σχεδόν άγνωστο. Πρόκειται για τα *Σονέτα*, που δημοσιεύτηκαν το 1914 στο περιοδικό *Ο Νουμάς*.

Δοκίμια

Τα δοκίμια αποτελούν μια σημαντική, αλλά συχνά άγνωστη πλευρά του έργου του μεγάλου Κρητικού συγγραφέα. Ο Καζαντζάκης δημοσίευσε επτά δοκίμια. Παραθέτω τους τίτλους:

-*Η αρρώστια του αιώνας*

-*Η επιστήμη εχρεωκόπησε;*

-*Henri Bergson*

-*Το Συμπόσιο*

-*Ιστορία της ρωσικής λογοτεχνίας*

-*Ο Φρειδερίκος Νίτσε εν τη φιλοσοφία του δικαίου και της πολιτείας.*

- *Ασκητική - Salvatores Dei*, που είναι και το βιβλίο που κατεξοχήν μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση του Καζαντζάκη.

Θεατρικά έργα

Πρόκειται για μια γνωστή γενικά πλευρά του έργου του, αλλά όχι σε όλο της το φάσμα. Πρόκειται για 18 έργα που αναφέρονται σε ιστορικά, θρησκευτικά, φιλοσοφικά και πολιτικά θέματα. Δίνω τους τίτλους:

-*Έως πότε;*

-*Φασγά*

-*Ξημερώνει*

-*Κωμωδία*

-*Ο Πρωτομάστορας*

-Τραγωδίες με αρχαία θέματα: *Προμηθέας, Κούρος, Οδυσσέας, Μέλισσα.*

-Τραγωδίες με βυζαντινά και χριστιανικά θέματα: *Χριστός, Ιουλιανός ο Παραβάτης, Νικήφορος Φωκάς, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος.*

Τραγωδίες με διάφορα θέματα: *Καποδίστριας, Χριστόφορος Κολόμβος, Σόδομα και Γόμορρα, Βούδας, Ο Οθέλλος ξαναγυρίζει.*

Μυθιστορήματα

Είναι η παγκόσμια γνωστότερη πλευρά του έργου του Καζαντζάκη. Γνωρίζουμε 11 μυθιστορήματα, από τα οποία τα τέσσερα γράφτηκαν πριν από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Πρόκειται για δύο έργα της νεότητάς του, *Όφισ και κρίνο* και *Σπασμένες ψυχές* και δύο μυθιστορήματα γραμμένα στα γαλλικά, το *Τόντα-Ράμπα*, όπου διηγείται την εμπειρία του στη Σοβιετική Ένωση και *Ο Βραχόκηπος*, όπου περιγράφει το ταξίδι του στην Κίνα και την Ιαπωνία.

Κατά τη διάρκεια του δευτέρου παγκόσμιου πολέμου, γράφει στην Αίγινα το γνωστό *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*. Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο αφιερώνεται στο μυθιστόρημα. Είναι η εποχή που βρίσκεται στην Αντίπολη, όπου θα γράψει μυθιστορήματα που, μαζί με τον *Ζορμπά*, θα τον κάνουν διάσημο. Γνωστοί οι τίτλοι: *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται, Ο Καπετάν Μιχάλης, Οι αδερφοφάδες, Ο Τελευταίος Πειρασμός, Ο φτωχούλης του Θεού, Αναφορά στον Γκρέκο.*

Ταξιδιωτικές διηγήσεις

Τα ταξίδια και τα όνειρα αντιπροσώπευαν για τον Καζαντζάκη τους οδηγούς της ζωής του. Γράφει στην Ελένη, τη δεύτερη σύζυγό του: *"Το ιδανικό μου θα ήταν οχτώ μήνες ταξίδι και τέσσερις μήνες μοναξιά"*.

Επισκέφτηκε την Αφρική, την Ασία και την Ευρώπη. Ήθελε να πάει στην Πολωνία και την Αμερική, όμως οι ελληνικές αρχές δεν του χορήγησαν διαβατήριο.

Τα ταξίδια δεν γίνονταν με σκοπό τον τουρισμό. Μισούσε τον τουρισμό που παραμορφώνει το τοπίο και οδηγεί τις καρδιές των λαών στο χαμό. Ήθελε να γνωρίσει τον κόσμο, τους ανθρώπους, τον πολιτισμό τους, τη φύση. Γράφει στον Παντελή Πρεβελάκη :

"Τούτη είναι η μεγάλη ελπίδα του ταξιδευτή: να βρει στα πέρατα της γης τις εικόνες που εκφράζουν την ψυχή του και τον βοηθούν να σώσει και να σωθεί. Όσο ταξιδεύω, νιώθω πως το ταξίδι για μένα δεν είναι παρά ανάγκη ελευθερίας."

Τα ταξίδια επηρέασαν πολύ το έργο του και κυρίως την *Οδύσσεια*. Οι περιγραφές της Ισπανίας, του Σινά και της Παλαιστίνης, της Σαμαρκανδής και της Μπουχάρα, αποτελούν αριστουργήματα της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας. Γράφει στην *Αναφορά στον Γραίκο*:

"Όλα τα ταξίδια μου είχαν γίνει μια μονάχα κόκκινη γραμμή που ξεκίναγε από τον άνθρωπο και ανέβαινε για να φτάσει στο Θεό..."

Ο Νίκος Καζαντζάκης έγραψε δεκάδες άρθρα και ανταποκρίσεις από τα ταξίδια του στην Ευρώπη, την Αμερική και την Ασία. Τα περισσότερα από αυτά έχουν συγκεντρωθεί σε πέντε τόμους με τίτλους:

- *Τι είδα στη Ρουσία*
- *Ισπανία*
- *Κίνα - Ιαπωνία*
- *Αγγλία*
- *Ιταλία, Αίγυπτος, Σινά, Ιερουσαλήμ, Κύπρος*

Βιβλία για νέους

Έγραψε δύο βιβλία για νέους: *Μεγάλος Αλέξανδρος* και *Στα παλάτια της Κνωσού* είναι οι τίτλοι τους. Επίσης πολλά σχολικά βιβλία.

Σενάρια

Πρόκειται για ένα άγνωστο τμήμα του τεράστιου έργου του. Χάρη στην αλληλογραφία του με τον Παντελή Πρεβελάκη και τις έρευνες του Γιώργου Ανεμογιάννη, ιδρυτή και επιμελητή του Μουσείου Καζαντζάκη στους Βαρβάρους-Μυρτιά (Κρήτη), ξέρουμε τώρα ότι τα σενάρια είναι εννέα. Παραθέτω τους τίτλους τους :

- *Το κόκκινο μαντίλι*
- *Άγιος Παχώμιος και Σία*
- *Μουχαμέτης*
- *Μια έκλειψη ηλίου*
- *Λένιν*
- *Βούδας*
- *Δον Κιχώτης*
- *Δεκαήμερο*
- *Αιώνια Ελλάδα (σχέδιο σεναρίου)*

Αλληλογραφία

Δεκάδες επιστολές που αντάλλαξε με την οικογένειά του, με φίλους, με ανθρώπους των γραμμάτων, των τεχνών και των επιστημών, με πολιτικούς αλλά και εκκλησιαστικούς, μας αποκαλύπτουν την προσωπικότητα και την έκταση του έργου του Καζαντζάκη.

Άρθρα, μονογραφίες και μελέτες

Ο Καζαντζάκης δημοσίευσε εκατοντάδες άρθρα και μελέτες σε λογοτεχνικά περιοδικά και στη Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη σχετικά με ιστορικά πρόσωπα και τους μεγαλύτερους διανοητές και ανθρώπους των γραμμάτων όλου του κόσμου, δείχνοντας έτσι την τεράστια πνευματική του καλλιέργεια.

Μεταφράσεις στα ελληνικά από τον Νίκο Καζαντζάκη

Πρόκειται για μια σχεδόν άγνωστη πλευρά της επίδοσης του Καζαντζάκη. Μετέφρασε το σύνολο του έργου του Ιουλίου Βερν, έργα των Αλφόνς Ντωντέ, Γουίλιαμ Τζέιμς, Νίτσε, Μέτερλινγκ, Μπερξόν, Μακιαβέλι, Δάντη, Χιμένες, Πιραντέλλο, Κοκτώ, Χάουπτιμαν, Γκαίτε, Σαίξπηρ, Πλάτωνα, Ομήρου, Ντίκενς, Γιόργκενσεν.

Η γνώση ξένων γλωσσών, γαλλικής, αγγλικής, γερμανικής, ιταλικής και καστιλιάνικης, τον βοήθησαν σημαντικά.

Μεταφράσεις έργων του Καζαντζάκη

Τα περισσότερα έργα του Καζαντζάκη (κυρίως ο *Ζορμπάς*, ο *Χριστός ξανασταυρώνεται*, ο *Καπετάν Μιχάλης* και μερικά θεατρικά έργα) μεταφράστηκαν σε περισσότερες από 70 γλώσσες. Έτσι το έργο του διαβάζεται από εκατομμύρια ανθρώπους.

Το έργο του Καζαντζάκη ενέπνευσε πολλούς δημιουργούς

- **Μουσικοί:** Καλομοίρης (έγραψε μουσική για τα έργα *Πρωτομάστορας* και *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος*), Θεοδωράκης (για τον *Ζορμπά*), Χατζηδάκης (για τον *Καπετάν Μιχάλη*), Μαμαγκάκης και Μουντάκης (για την *Οδύσσεια*), Μποχουσλάβ Μαρτινού (Τσεχοσλοβακος συνθέτης, με τον οποίο ο Καζαντζάκης συνεργάστηκε για τη δημιουργία μιας όπερας με τίτλο “Το Ελληνικό Πάθος”,

βασισμένη στο μυθιστόρημα ο *Χριστός ξανασταυρώνεται*). Το ίδιο αυτό βιβλίο έτυχε μιας άλλης προσαρμογής σε όπερα από τον Σαντόρ Ζοκολάι με τίτλο “Ecce homo” (Ιδού ο άνθρωπος).

- **Χορογράφοι:** Ο Λόρκα Μασίν με το μπαλέτο “Ζορμπάς”.

- **Εικαστικές τέχνες:** Πολλοί ζωγράφοι, φωτογράφοι και γλύπτες εμπνεύστηκαν από το έργο του.

- **Κινηματογράφος:** Τρία από τα βιβλία του (*Αλέξης Ζορμπάς*, ο *Χριστός ξανασταυρώνεται* και ο *Τελευταίος Πειρασμός*) έγιναν κινηματογραφικές ταινίες.

- **Ερευνητές:** Πολλοί πανεπιστημιακοί καθηγητές και φοιτητές έγραψαν διατριβές και άρθρα σχετικά με τον Καζαντζάκη. Έντονη, τέλος, ήταν η παρουσία του συγγραφέα μας και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης (κυρίως στην τηλεόραση).

Πηγές έμπνευσης και επιδράσεις

Ελληνικές επιδράσεις

Στα περισσότερα από τα έργα του Καζαντζάκη βρίσκουμε πρόσωπα και θέματα που συνδέονται με την ελληνική ιστορία και μυθολογία: Ηράκλειτος, Προμηθέας, Νικηφόρος Φωκάς, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, Καποδίστριας. Βρίσκουμε επίσης και συχνές αναφορές στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, στα ήθη και τα έθιμα. Πρόκειται για μια θαυμαστή εθνολογική αναφορά, κυρίως στα έργα του που αναφέρονται στην Κρήτη.

Ανατολικές επιδράσεις

Στο έργο *Αναφορά στον Γκρέκο*, αλλά και στην αλληλογραφία του, ο Καζαντζάκης γράφει ότι έχει αραβοαφρικανικό αίμα κι ότι οι πρόγονοί του ήταν Άραβες. Αγαπούσε βαθιά τα μουσουλμανικά γράμματα και τις τέχνες και επισκέπτηκε τα περισσότερα μουσουλμανικά μνημεία της Μέσης Ανατολής, της Σοβιετικής Ασίας και της Ισπανίας. Επηρεάστηκε από τον Βούδα (για τον οποίο έγραψε ένα θεατρικό έργο και του αφιέρωσε ένα θεατρικό έργο του *Τερτσίνες*). Επηρεάστηκε επίσης από τον Ταγκόρ και τον Γκάντι. Αγάπησε τον ιουδαϊκό λαό και τις παραδόσεις του, την Κίνα και την Ιαπωνία (όπου πήγε το 1935 και στο τέλος της ζωής του). Γράφει σχετικά ο Καζαντζάκης: «*Αυτό το ταξίδι είναι ένα ταξίδι αποχαιρετισμού. Ακολουθώ την συμβουλή του Βούδα και βλέπω τα πάντα με το “ελεφάντινο μάτι”:* τα πάντα, για πρώτη και τελευταία φορά...»

Δυτικές επιδράσεις

Ο Καζαντζάκης πήρε ευρωπαϊκή παιδεία. Στην Γαλλική Εμπορική Σχολή του Τιμίου Σταυρού στη Νάξο έμαθε γαλλικά και ιταλικά και γνώρισε το δυτικό πολιτισμό.

Έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στο Παρίσι (1907-1909). Ήταν το πρώτο του ταξίδι στο εξωτερικό. Αν και ο σκοπός του ήταν η συνέχιση των σπουδών γύρω από την Νομική, στην πραγματικότητα παρακολούθησε μαθήματα του Μπερξόν στο Κολέγιο της Γαλλίας. Στο Παρίσι ανακάλυψε το έργο του Νίτσε.

Επίσης έζησε στην Βιέννη, τη Μαδρίτη, το Βερολίνο σε περιόδους οικονομικής, πολιτικής και

κοινωνικής κρίσης. Στο Βερολίνο έγραψε την *Ασκητική* που είναι ουσιώδες δοκίμιο.

Μελέτησε και είχε βαθιά γνώση του πολιτισμού των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών.

Για να γράψει το τεράστιο έργο του, εμπνεύστηκε και δέχτηκε πολλές επιδράσεις.

Ο Καζαντζάκης εξέφραζε όμως συχνά την αντίθεσή του στη Δύση. «*Η Δύση, -έλεγε, είναι σάπια, δεν είμαι Ευρωπαίος, το μέλλον ανήκει στην Ανατολή.*» Οι γνώμες αυτές εκφράζονται στα βιβλία του και στην αλληλογραφία του, στην πραγματικότητα όμως επηρεάστηκε πολύ από τη Δύση, τον Σοπενχάουερ, τον Μπερξόν, τον Νίτσε, τον Σπινόζα, τον Δάντη (του οποίου η *Θεία Κωμωδία* ήταν το αγαπημένο του βιβλίο), τον Λένιν, τον Σβάιτσερ. Προς το τέλος της ζωής του προσδιόριζε τρεις χώρες που τον επηρέασαν βαθιά: την Ισπανία, τη Γερμανία και τη Ρωσία.

2. Η ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Η σκέψη του Καζαντζάκη είναι πάντα πολύ επίκαιρη. Έχει μεγάλη συνοχή και συνέπεια, και είναι δεμένη με τη ζωή, με την καρδιά και το πνεύμα. Είναι, όπως θα έλεγε ο Γερμανός φιλόσοφος Χάιντεγκερ, «*μια ουσιώδης σκέψη που διασχίζει ανέπαφη τα πλήθη των οπαδών, αλλά και των αντιπάλων της.*»

Θα την παρουσιάσω εξετάζοντας διαδοχικά τα εξής σημεία :

- Την αναζήτηση της ουσίας και της ελευθερίας
- Τη λατρεία της φύσης. - Τα πρωτεία του Πνεύματος.
- Την αναγκαιότητα μιας σύνθεσης.

Όλα αυτά τα στοιχεία της καζαντζακικής σκέψης είναι στενά δεμένα μεταξύ τους. Τα ξεχώρισα για καθαρά μεθοδολογικούς λόγους.

2.1. Η αναζήτηση της ουσίας και της ελευθερίας

Σύμφωνα με τον Καζαντζάκη, ο άνθρωπος πρέπει πάντα να αναζητά το ουσιώδες, να μη χάνει το χρόνο του σε ανούσιες συζητήσεις, σε εφήμερα πράγματα, σε πολυτέλεια, σε ψευτοπολιτικούς αγώνες και ασήμαντη λογοτεχνία. Πρέπει να υπερβεί το «καθημερινό» και το «φυσιολογικό», γιατί αυτά οδηγούν στο χαμό του ίδιου του ανθρώπου και τον μεταμορφώνουν σ'έναν «οποιονδήποτε».

Απευθυνόμενος στον ξακουστό συμπατριώτη του Δομίνικο Θεοτοκόπουλο, γράφει στην *Αναφορά στον Γραϊκό* : «*Ένα μονάχα κνηγούσαμε εμείς ολοζωής, ένα όραμα σκληρό, σαρκοφάγο, ακατάλυτο, την ουσία. Δεν σου μίλησα για τις λεπτομέρειες της καθημερινής ζωής, φλούδες και τις πέταξες μέσα στα σκουπίδια της άβυσσος, τις πέταξα κι εγώ.*»

Σ'ένα άλλο απόσπασμα του ίδιου βιβλίου, γράφει :

«*Για μένα πια το ανώτατο αγαθό είναι ο καιρός. Όταν βλέπω τους ανθρώπους να κάνουν περίπατο και να χαζεύουν ή να σπαταλούν τον καιρό σε μάταιες κουβέντες, μου 'ρχεται να κατέβω στο σταυροδρόμι και να απλώσω το χέρι μου σα ζητιάνος :Κάμετε ελεημοσύνη, χριστιανοί, θα παρακαλούσα, ελεήστε με λίγο από τον καιρό που χάνετε, μια ώρα, δυο ώρες ό, τι προαιρείστε...*»

Ο άνθρωπος πρέπει ν' αναζητεί αυτό που καθοδηγεί την ανθρώπινη ύπαρξη και την κοινωνία, τα νήματα που οδηγούν για να πορευτεί όλο και πιο μακριά δίχως σταμάτημα.

Τα θεμέλια κάθε μοίρας είναι για τον Καζαντζάκη η φλόγα και η κόκκινη γραμμή. Γράφει στο *Τόντα-Ράμπα*:

«*Δει πρέπει να αγαπούμε τους ανθρώπους, μα τη φλόγα που δεν είναι ανθρώπινη και που τους καταλεί. Δεν πρέπει να αγωνιζόμαστε για την ανθρωπότητα, μα για την φλόγα τούτη που μεταμορφώνει σε φωτιά το υγρό άχερο, το ανήσυχο, το άθλιο, που καλούμε Ανθρωπότητα!*»

Γράφει από τη Μόσχα στον Παντελή Πρεβελάκη :

«*Η Ρουσία δε μ'ενδιαφέρει, παρά η φλόγα που κατατρώει τη Ρουσία. Καλύτερη της μοίρας της μάζας ή του εκλεκτού, εντυχία, δικαιοσύνη, αρετή- λαϊκά δολώματα που δε με αγκιστρώνουν. Ένα μονάχα πράγμα με συνεπαίρνει: Το ζητώ παντού και τ'ακολουθώ με τα μάτια, με τρόπο και εντυχία: την κόκκινη γραμμή που τρυπάει και διαπερνά, σαν κομπολόι απο κρανία, τους ανθρώπους. Δεν αγαπώ παρά την κόκκινη τούτη γραμμή, μοναδική εντυχία μου είναι να τήνε νιώσω να τρυπάει και να διαπερνά το κρανίο μου κομματιάζοντάς το. Κάθε άλλο πράγμα μου φαντάζει εφήμερο, ηλίθια φιλανθρωπικό και χορτοφάγο, ανάξιο για μια ψυχή που λευτερώθηκε από κάθε ελπίδα.*»

Αφού ανακαλύψει τη φλόγα και την κόκκινη γραμμή, ο άνθρωπος πρέπει να μιλήσει, να φωνάξει. Η ΚΡΑΥΓΗ είναι βασική για τον Καζαντζάκη.

Το 1949 σημειώνει :

«*Είμαι ο πιο απλός άνθρωπος, μα όταν νιώθω μέσα μίαν «Κραυγή» δε δέχομαι, για να ευχαριστήσω*

τους βουβούς και τους τσεβδούς, να την κάμω «φωνούλα». Γιατί δε θέλω να αρέσω σε κανένα, μήτε μαθητές να 'χω, μήτε μαθητής να 'με. Ήρθα στον κόσμο τούτο για λίγα δεφτερόλεπτα, και θέλω να σύρω μια φωνή και να φύγω, τίποτα άλλο.»

«Να φύγω, δεν έχω πια καιρό να χάνω, ζήτημα αν προφτάσω. Σκοπός μου δεν είναι μήτε η δόξα, μήτε η αναγνώριση, μήτε το *comfort*, μήτε το γλυκό κουβεντολόι - μα να κάμω, όσα περισσότερο χώμα μπορώ, κραυγή.»

Στην *Αναφορά στον Γκρέκο*, γράφει:

«Κάθε άνθρωπος έχει μια Κραυγή να σφεντονίσει στον αέρα πριν να πεθάνει, την Κραυγή του, ας βιαστούμε, το λοιπόν, να προλάβουμε, μπορεί η Κραυγή αυτή να σκορπίσει άνεργη στον αέρα, μπορεί να μην υπάρχει μήτε κάτω στη γη μήτε απάνω στον ουρανό αντί να την ακούσει, δεν πειράζει, δεν είσαι εσύ πρόβατο, είσαι άνθρωπος, άνθρωπος πάει να πει ένα πράμα που δεν είναι βολεμένο και φωνάζει. Φώναζε λοιπόν!

Αλάκερη η ψυχή μου μια Κραυγή, κι όλο μου το Έργο, το σχόλιο στην κραυγή αυτή.»

Φλόγα, κόκκινη γραμμή και κραυγή συγκεντρώνουν όλες τις δυνάμεις για να πάνε μακρύτερα, πράγμα που αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την προώθηση του αγώνα για την ελευθερία.

Ελευθερία για τον Καζαντζάκη σημαίνει πρώτα απ' όλα απουσία του φόβου και της ελπίδας. Ο άνθρωπος δεν πρέπει να φοβάται την προσωπική τελειοποίηση, ούτε τη μέλλουσα ζωή. Δεν μπορεί να επιζητά ανταπόδοση και τιμές. Όπως γράφει σωστά ο μουσουλμάνος φιλόσοφος Αβερρόης, «*μια ηθική βασισμένη στην ελπίδα, την ανταμοιβή και το φόβο της τιμωρίας είναι ανάξια του ανθρώπου του θεού, είναι ανήθικη.*»

Εδώ βρισκόμαστε πραγματικά στο πιο σημαντικό σημείο της σκέψης του Καζαντζάκη και δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι πάνω στον τάφο του υπάρχει η φράση: «*Δε φοβάμαι τίποτα, δεν ελπίζω τίποτα, είμαι λεύτερος.*» Αυτή η φράση σημαίνει ότι δεν φοβάται το μέλλον κι ότι έχει απαλλαγεί απ' όλες τις προλήψεις κι επομένως είναι ελεύθερος. Πρόκειται για ένα μήνυμα απολύτρωσης κι ελευθερίας.

Για να προσεγγίσει την ελευθερία, ο άνθρωπος πρέπει συνεχώς να «ανεβαίνει». Η «ανάβαση» είναι πάντα το ύψιστο μέσο για τον Καζαντζάκη. Διαρκής ανάβαση και πάλι κάθε στιγμή για να φτάσουμε σε μια πορεία. Και μόλις φτάσουμε, ν' ανεβούμε ακόμα πιο ψηλά. Το σημαντικό για τον Καζαντζάκη δεν είναι η ελευθερία, αλλά ο αγώνας για την ελευθερία.

Εδώ τοποθετείται και μια άλλη αγαπημένη ιδέα του Καζαντζάκη, η υπέρβαση. Ο άνθρωπος πρέπει πάντα ν' αγωνίζεται, να υπερβαίνει τον εαυτό του για να ενώνεται με το θεό, δηλαδή με την απόλυτη ελευθερία.

Κάποια αποσπάσματα θα μας δώσουν τη δυνατότητα να καταλάβουμε καλύτερα τις έννοιες αυτές.

Σε μια συζήτηση με τον Πιερ Σιπριό στο γαλλικό ραδιόφωνο το 1957, σημειώνει σχετικά με τους ήρωες των μυθιστορημάτων του : «*Δεν πρόκειται για ένα οριστικό θρίαμβο, αλλά για έναν αγώνα δίχως τέλος.*»

Στην *Αναφορά στον Γκρέκο* διευκρινίζει :

«*Χρέος έχουμε, πέρα από τις ατομικές έγνοιες, πέρα από τις βολικές μας συνήθειες, πιο πάνω από τον εαυτό μας, να θέσουμε ένα σκοπό, κι αυτόν, μέρα και νύχτα, αψηφώντας τα γέλια, την πείνα ή το θάνατο, να μοχτούμε να τον φτάσουμε. Όχι να τον φτάσουμε, μια περήφανη ψυχή, εφθής ως φτάσει στον σκοπό της τον μετατοπίζει ακόμα πιο πέρα, όχι να τον φτάσουμε, παρά να μη σταματήσουμε ποτέ στον ανήφορο. Έτσι μονάχα αποχτάει η ζωή ευγένεια κι ενότητα.*»

Το 1952, γράφει στο φίλο του Κηδς, μεταφραστή των έργων του στα σουηδικά: «*Το κύριο, σχεδόν μοναδικό, θέμα όλου μου του έργου είναι: ο αγώνας του ανθρώπου και του "Θεού", η ανέκδοτη, ακατάλυτη πάλη του γυμνού Σκούληκα, που λέγεται «άνθρωπος», με τις φοβερές, σκοτεινές, πολυδύναμες μέσσα του και γύρα του δυνάμεις, το πείσμα, ο αγώνας, η επιμονή της μικρής Σπίθας που μάχεται να τρυπήσει και να νικήσει την αιώνια απέραντη Νύχτα, ο αγώνας και η αγωνία να μετουσιώσουμε το σκοτάδι σε φως, τη σκλαβιά σ'Ελευθερία...*»

Στην κατοχή, χωρίς συνειδητά να το 'χω στο νου μου, ό,τι έγγραφα ήταν για την λεφτεριά, δίψα, λαχτάρα λεφτεριάς, Προμηθέας, Ζορμπάς, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος κ.λ.π. Τον Renoir ρώτησαν αγριεμένοι οι *Communards* τι έκανε στην *Commune* και αυτός αποκρίθηκε : «*Ζωγράφιζα λουλούδια.*» *Εγώ ζωγράφιζα τη Λεφτεριά.*»

Αυτή η ελευθερία αφορά το σύνολο του ατόμου και της κοινωνίας, προσωπική, κοινωνική, οικονομική και πολιτική ελευθερία. Εδώ βρίσκουμε τη βάση της πολιτικής πορείας του Καζαντζάκη.

Όπως άλλοι Έλληνες και ξένοι διανοούμενοι, έτσι και ο Καζαντζάκης επηρεάστηκε από τα μεγάλα πολιτικά και κοινωνικά ρεύματα της εποχής του : τον εθνικισμό, τον κομμουνισμό, το σοσιαλισμό, τον κοινωνικό χριστιανισμό. Ποτέ όμως δεν υπήρξε πραγματικά και διαρκώς στρατευμένος οπαδός ενός

πολιτικού κόμματος. Ένας ελεύθερος εξάλλου άνθρωπος δε θα μπορούσε να δράσει διαφορετικά. Αυτό όμως δεν τον εμπόδισε, όταν ήταν απαραίτητο, να πάρει δημόσιες θέσεις για την υπέρσπιση των καταπιεσμένων, εναντίον της πείνας και του πολέμου και υπέρ της ειρήνης. Στις θέσεις του κυριαρχούσε μια ανθρωπιστική και ηθική μέριμνα και ποτέ ψευτοπολιτικές ενασχολήσεις.

Να τι γράφει ο ίδιος για την πολιτική του διαδρομή:

« Έως το 1923 περνούσα όλος συγκίνηση και φλόγα το Νασιοναλισμό. Τσκιος που ένιωθα δίπλα μου, ο Δραγούμης. Από το 1923 - 1933 περίπου περνούσα με την ίδια συγκίνηση και φλόγα την αριστερή παράταξη (ποτέ κομμουνιστής, καθώς ξέρετε). Τσκιος που ένιωθα δίπλα μου, αχνός, ο Π. Ιστράτι. Τώρα περνώ το τρίτο -Θα'ναι το τελευταίο; - στάδιο :το ονομάζω ελευτερία. Κανέννας ίσκιος. Μονάχα ο δικός μου, μακροντέμπλικος, σκούρος μαύρος, ανηφορίζοντας. Απαλλάχτηκα από κόκκινα ή άλλα χρώματα, έπαψα να ταυτίζω την τύχη της ψυχής μου - τη σωτηρία μου - με την τύχη οποιασδήποτε ιδέας.»

2.2. Η λατρεία της φύσης

Ο Καζαντζάκης ήταν μεγάλος φυσιολάτρης. Αγαπά τη φύση και την περιγράφει διαρκώς στο έργο του. Της αφιερώνει δύο κεφάλαια της Ασκητικής. Πρώτα στη *«Γη που στρέφεται πίσω της και ξαναζεί το φοβερό ανηφόρισμά της στο χάος»* και αμέσως μετά στη *«Σχέση του ανθρώπου με την Φύση.»* Μέσα στη φύση βρίσκει μια θεϊκή διάσταση. Τόσο έχει μαγευτεί από τη γη, που λυπάται που πρέπει να την εγκαταλείψει.

Μέσα στη φύση, ο Καζαντζάκης περιλαμβάνει τον άνθρωπο, το τοπίο, τη γη, το νερό, τη θάλασσα, τον άνεμο, το βουνό, την εξοχή, τα φυτά, τα ζώα, τον ουρανό, τον ήλιο.

Στον *Αλέξη Ζορμπά* αναφέρει: *«Να ξέραμε τι λένε οι πέτρες, τα λουλούδια, η βροχή! Μπορεί να φωνάζουν, να μας φωνάζουν. Πότε θ'ανοίξουν τα αυτιά του κόσμου; Πότε θ'ανοίξουν τα μάτια μας να δούμε; Πότε θ'ανοίξουν οι αγκαλιές μας, πέτρες, λουλούδια και βροχή κι άνθρωποι ν'αγκαλιαστούμε;».*

Βρίσκεται σε στενή συγγένεια, σε "συμπάθεια" σύμφωνα με την έκφραση του Μπέρξον, με το αντικείμενο της γνώσης σ'ένα είδος συμβίωσης. Η φύση, που μιλάει πλατιά στις αισθήσεις του, αγγίζει επίσης την καρδιά του, η οποία όπως εκτιμά ο Καζαντζάκης, είναι η μόνη που μπορεί να λειτουργεί όταν η λογική είναι υποχρεωμένη ν'αναγνωρίσει τα όρια της και να δεχτεί ότι υπάρχει αδιέξοδος. Αναζητούσε τη φύση για να εμπνευστεί, για να συναντήσει τους άλλους ανθρώπους. Η περιγραφή των συναντήσεών του με τους Βεδουίνους και τους Κρητικούς είναι θαυμάσια.

Λατρεύει το τοπίο. Λυπάται που δεν το κοιτούν οι άνθρωποι και που, όπως γράφει, "δεν υπάρχει καμιά σχέση ανάμεσα σε τοπίο και άνθρωπο". Κριτικάρει τις βιαιότητες εναντίον της φύσης. Στο *Τόντα-Ράμπα* λέει στους ανθρώπους: *''Αγαπάτε τούς ανθρώπους, αγαπάτε τα ζώα και τα φυτά.. Αγαπάτε την ύλη, μην τη βιάζετε!''*

Δεν του αρέσουν τα μεγάλα αστικά κέντρα, υποφέρει στην πόλη όπου δεσπόζει η προσποίηση. Αντίθετα, η φύση αρμόζει καλύτερα στην αναζήτηση του πραγματικού. Γράφει για την Αίγινα: *«Εδώ πάλι ξαναβρήκα την γαλήνη, την ταράτσα μου, την θάλασσα, το βουνό -και τον εαυτό μου. Πόσο επιπόλαιος, έξω από την φύση μου, ο θόρυβος της Αθήνας.»*

Ο Καζαντζάκης αφουγκράζεται διαρκώς την Φύση, αναζητά τη σύμπνοια και την τέλεια αρμονία ανάμεσα στην ύπαρξή του και το σύμπαν.

Όλα μέσα στη φύση περιέχουν, σύμφωνα με τον Καζαντζάκη, ένα κομμάτι πνευματικότητας και Θεού. Για τον Καζαντζάκη, ένα απλό φύλλο δέντρου είναι όπως και όλο το Σύμπαν, μια μαρτυρία του θαύματος ολόκληρης της δημιουργίας.

« Ένιωθα εδώ πως και το πιο ασήμαντο πλάσμα του Θεού, ένα σπυρί σιτάρι, ένα σκουλήκι, ένα μερμήγκι, θυμάται ξαφνικά τη θεϊκή καταγωγή του, κυριεύεται από ένθεη μανία και θελει ν' ανεβεί από σκαλοπάτι σε σκαλοπάτι και να αγγίξει το Θεό, να τον αγγίξει και να σταθεί πλάι του, το σιτάρι, το σκουλήκι, το μερμήγκι, μαζί με τούς αγγέλους κι αρχαγγέλους, άγγελος κι αυτό κι αρχάγγελος.»

« Και στο πιο ασήμαντο μόριο γης κι ουρανού ακούω τον Θεό να φωνάζει: Βοήθεια! »

« Με το φως του μυαλού, με τη φλόγα της καρδιάς, πολιορκώ την κάθε φυλακή του Θεού, ψάχνοντας, δοκιμάζοντας, χτυπώντας ν'ανοίξω μέσα στο φρούριο της όλης θύρα, να δημιουργήσω μέσα στο φρούριο της όλης την θύρα της ηρωικής έξοδος του Θεού μας.»

Ο στωικός, ο "ξεκομμένος" που επέλεξε να είναι ο Καζαντζάκης, ομολογεί με κάθε ειλικρίνεια με παθητικούς τόνους ότι, πέρα από κάθε γαλήνια σκέψη πάνω στο θάνατο και την ανθρώπινη ύπαρξη, ο άνθρωπος δυσκολεύεται να ξεκοπεί από τη γη. Στην *Αναφορά στον Γκρέκο* γράφει: *'' Απλώνω το χέρι, φουχτώνω το μάνταλο της γης ν'ανοίξω την πόρτα να φύγω, μα κοντοστέκουμαι στο φωτεινό κατώφλι ακόμα λίγο, δύσκολο, δύσκολο πολύ να ξεκολλήσουν τα μάτια, τ'αυτιά, τα σπλάχνα από τις πέτρες και τα*

χόρτα του κόσμου, λες: *Είμαι χορτάτος, είμαι ήσυχος, δε θέλω πια τίποτα, τέλεσα το χρέος και φεύγω, μα η καρδιά πιάνεται από τις πέτρες κι από τα χόρτα, αντιστέκεται παρακαλάει: Στάσου ακόμα!*"

Αυτό είναι το συναίσθημα, η ανησυχία που εκφράζει ο Οδυσσεύς προς το τέλος της ζωής του κοντά σε μια πηγή όπου πήγε να ξεδιψάσει:

Τι κόσμος! Φωνάζει με μάτια δακρυσμένα.

Πώς να μπορέσει η ψυχή ν' αποφασίσει να τον εγκαταλείψει ;

2.3. Τα πρωτεία του Πνεύματος

Πολλά ειπώθηκαν και γράφτηκαν για τις σχέσεις του Καζαντζάκη με την Εκκλησία και για τη «θρησκεία» του.

Ας το πούμε μια και καλή και με τρόπο καθαρό και απόλυτο. Ο Καζαντζάκης ποτέ δεν αφορίστηκε. Έγιναν διάφορες απόπειρες αφορισμού του στους κόλπους της ιεραρχίας της ορθόδοξης ελληνικής Εκκλησίας. Απόπειρες ευτυχώς δίχως επιτυχία. Ενταφιάστηκε με θρησκευτική τελετή στο Ηράκλειο με τη σύμφωνη γνώμη του Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης. Ο Πατριάρχης Αθηναγόρας ο Α' δεν δίστασε να δηλώσει δημόσια ότι «ο Καζαντζάκης είναι μέγας και τα βιβλία του λαμπρόνουν την πατριαρχική βιβλιοθήκη».

Το να υποστηριχτεί ότι ο Καζαντζάκης ήταν άθεος, είναι παράλογο και αντίθετο με την αλήθεια. Στην πραγματικότητα, ο συνεχής και μεγαλύτερος στόχος του Έλληνα συγγραφέα ήταν η αναζήτηση του Θεού. Σ' όλη του τη ζωή, αναζήτησε όπως το έγραψε, την «αρμονία», την «πλήρη ελευθερία», τον «ανήφορο» την «ύψιστη κορυφή της ελπίδας», την «μεγάλη ελπίδα», τη «Βασιλεία των Ουρανών».

Γράφει στην *Ασκητική* : «Ένα μονάχα λαχταρίζω : Να συλλάβω τι κρύβεται πίσω από τα φαινόμενα, τι είναι το μυστήριο που με γεννάει και με σκοτώνει, κι αν πίσω από την ορατή ακατάπαυστη ροή του κόσμου κρύβεται μια αόρατη ασάλευτη παρουσία».

Μελέτησε όλες τις θρησκείες και φιλοσοφίες. Περισσότερο όμως από κάθε άλλο πρόσωπο, «σειρήνα» όπως έλεγε, πάντα τον μάγευε ο Χριστός.

Στον Πρόλογο του *Τελευταίου Πειρασμού*, γράφει για τον Χριστό:

Ανάγκη λοιπόν για να μπορούμε να τον ακολουθήσουμε, βαθιά να ξέρουμε τον αγώνα του, να ζήσουμε την αγωνία του, πώς νίκησε τις ανθισμένες παγίδες της γης, πώς θυσίασε τις μεγάλες και τις μικρές χαρές του ανθρώπου κι ανέβηκε από θυσία σε θυσία, από άθλο σε άθλο, στην κορυφή της άθλησης, στο Σταυρό.

*Ποτέ δεν ακολούθησα με τόσο τρόμο την αιματομένη πορεία του στο Γολγοθά, ποτέ δεν έζησα με τόση ένταση, με τόση κατανόηση κι αγάπη το Βίο και τα Πάθη του Χριστού, όσο τις μέρες και τις νύχτες που έγραφα τον *Τελευταίο Πειρασμό*. Γράφοντας την εξομολόγηση της αγωνίας και της μεγάλης ελπίδας του ανθρώπου ήμουν συγκινημένος τόσο που τα μάτια μου βούρκωναν, δεν είχα νιώσει ποτέ με τόση γλύκα, με τόσο πόνο να πέφτει στάλα στάλα το αίμα του Χριστού στην καρδιά μου».*

Στον *Αλέξη Ζορμπά*, ο Καζαντζάκης διακρίνει τρία είδη ανθρώπων :

«Αυτοί που βάζουν σκοπό να ζήσουν, καθώς λένε, την ζωή τους, να φάνε, να πιουν, να φιλήσουν, να πλουτίσουν να δοξαστούν... Έπειτα είναι αυτοί που σκοπό βάζουν όχι τη ζωή τους, παρά την ζωή όλων των ανθρώπων, νιώθουν πως όλοι οι άνθρωποι είναι ένα και μάχονται να φωτίσουν, ν' αγαπήσουν, να ευεργετήσουν όσο μπορούν τους ανθρώπους. Και τέλος, είναι αυτοί που βάζουν σκοπό τους να ζήσουν την ζωή του σύμπαντος όλοι άνθρωποι, ζώα, φυτά, άστρα, είμαστε ένα, η ίδια ουσία που μάχεται τον ίδιο φοβερών αγώνα. Ποιον αγώνα; να μετουσιώσει την ύλη και την κάμει πνεύμα».

Τα πρωτεία των πνευματικών αξιών - και τη δημιουργία μιας Διεθνούς του πνεύματος- ο Καζαντζάκης εκφράζει με δεξιοτεχνία σε μια ομιλία του στο BBC το 1946:

«Ποιος είναι λοιπόν ο μεγάλος κίντνος, που απειλεί τον μεταπολεμικό μας κόσμο, Τούτος: Ο νους του ανθρώπου εξελίχθηκε πολύ γρηγορότερα, πολύ εντονότερα από την ψυχή του. Ο νους κατέχρησε κοσμογονικές δυνάμεις και τις έθεσε στη διάθεση του σημερινού ανθρώπου, που δεν έφτασε ακόμα σε τόση ηθική ωριμότητα, ώστε να χρησιμοποιήσει τις δυνάμεις αυτές μονάχα για την ειρηνική ευημερία του κόσμου. Υπάρχει έλλειψη ισορροπίας, δυσαρμονία ανάμεσα στη διανοητική και την ηθική εξέλιξη του ανθρώπου».

Για να σταθεί όμως σ' ένα υψηλό επίπεδο ένας πολιτισμός, πρέπει να κατορθώσει να φτάσει στην αρμονία νου και ψυχής. Η σύνθεση αυτή πρέπει να τεθεί ως ανώτατος σκοπός του σημερινού μας πανανθρώπινου αγώνα.

Δύσκολος άθλος, μα θα τον φτάσουμε, αρκεί καθαρά να ξέρουμε τι θέλουμε και που πηγαίνουμε.

Μα ωστόσο να φτάσουμε, είναι φυσικό να μεσολαβήσουν για κάμποσον καιρό η αναρχία και το χάος. Χάος ηθικό και πνευματικό. Όποιος έρθει σε επαφή με τους πνευματικούς αντιπρόσωπους σήμερα του

κόσμου, διαπιστώνει και σ' αυτούς τα μοιραία επακόλουθα του πολέμου, της εξαθλίωσης και της πείνας. Κούραση, ανησυχία και αβεβαιότητα. Κι απάνω απ' όλα: έλλειψη μιας σταθερής, παγκόσμια αναγνωρισμένης ηθικής αρχής, όπου να στηρίζουνε την εσωτερική ανοικοδόμηση του μεταπολεμικού ανθρώπου.

Πώς μπορεί να γίνει μέσα σε τόση κούραση, ανησυχία, κι αβεβαιότητα, η εσωτερική ανοικοδόμηση του ανθρώπου; Ένας μονάχα τρόπος υπάρχει: να επιστρατεύσουμε όλες τις φωτεινές δυνάμεις που υπάρχουν μέσα σε κάθε άνθρωπο και σε κάθε λαό.

Η ευθύνη σήμερα του πνευματικού ανθρώπου είναι μεγάλη. Γιατί τυφλά είναι τα πάθη, αλληλοσυγκρούονται οι επιθυμίες, τρομαχτικές είναι οι υλικές δυνάμεις που έθεσε ο νους στα χέρια του ανθρώπου κι από τη χρησιμοποίησή τους εξαρτάται η σωτηρία ή ο χαμός του ανθρώπινου γένους. Ας ενωθούμε όσοι πιστεύουμε στο πνέμα. Ας αντικρίσουμε με σαφήνεια την επικίνδυνη στιγμή που διαβαίνουμε κι ας δούμε ποιο είναι σήμερα το χρέος του πνευματικού ανθρώπου».

2.4. Η αναγκαιότητα μιας σύνθεσης

Το σημείο απ' όπου ξεκινά όλο το έργο του Καζαντζάκη, είναι η Κρήτη. Η γη, η γλώσσα, οι κρητικές παραδόσεις είναι μόνιμες σ' όλο του το έργο. Δεν υπάρχει πιστεύω ανάγκη να παραθέσουμε όλες τις σχετικές αναφορές και αποσπάσματα.

Μπορούμε, επομένως, να θεωρήσουμε τον Καζαντζάκη, όπως το λέει ο Θεοτοκάς, συγγραφέα «τοπικιστή»; Ασφαλώς όχι. Ο Καζαντζάκης ήταν βαθιά Κρητικός, είχε για την Κρήτη ένα πάθος σχεδόν μυστικιστικό. Όμως η ζωή, το έργο και η σκέψη του ξεπερνούν την Κρήτη. Οι ρίζες του είναι κρητικές, η συνείδηση του όμως παγκόσμια. Γράφει για την Κρήτη, την προσπερνά όμως για να ενδιαφερθεί για προβλήματα που αφορούν κάθε ανθρώπινη ύπαρξη, όπου κι αν ζει.

Στην πραγματικότητα ο πόλεμος ανάμεσα σε Τούρκους και Έλληνες που αναφέρει στο έργο του, παίρνει άλλες διαστάσεις, γίνεται το καλό και το κακό, το σκοτάδι και το φως, ο Θεός και ο Διάβολος. Ο Καπετάν Μιχάλης πολεμούσε τον Τούρκο κατακτητή. Ο Νίκος Καζαντζάκης πολεμούσε έναν άλλο κατακτητή, τον Τούρκο που έχουμε μέσα μας, δηλαδή την κακία, την άγνοια, το φόβο, τις λαμπερές και ψεύτικες ιδέες, τα είδωλα.

Ο Καζαντζάκης ήταν «κρητικός» συγγραφέας, αλλά και «κοσμοπολίτης», ένας διανοητής που αναζητούσε τη « σύνθεση». Πήρε ευρωπαϊκή παιδεία, αγάπησε αλλά και κατηγόρησε την Ευρώπη. Λάτρευσε την Ανατολή, τον πολιτισμό και τα τοπία της. Δε θέλει όμως να κλειστεί στα σύνορα αυτά.

Ένας από τους μεγαλύτερους βιογράφους του, ο Αζίζ Ιζέτ, γράφει: « Η μεγάλη περιπέτεια του Νίκου Καζαντζάκη ήταν η προσπάθειά του να ολοκληρώσει μια σύνθεση ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση, ανάμεσα στο στοχασμό και την πράξη, ανάμεσα στο Βοόδα και τον Πλάτωνα, ή ακόμα ανάμεσα στο Χριστό και τον Λένιν. Αν ο Ντοστογιέφσκι δημιούργησε μια νέα Παλαιά Διαθήκη, ο Καζαντζάκης δημιούργησε τη δεύτερη Κοινή Διαθήκη, εκείνην του σημερινού ανθρώπου που κλείνει μέσα του όλες τις δυνατότητες του αουριανού».

Ας αφήσουμε όμως να μιλήσει ο ίδιος ο Καζαντζάκης για την έννοια της σύνθεσης, μέσα από τέσσερα χαρακτηριστικά κείμενα:

Στον *Αλέξη Ζορμπά*, γράφει:

"Εγώ με την άδειά σου, τον αρχηγό αυτόν της ράτσας μας τον λέω Ακρίτα. Η λέξη αυτή μου αρέσει πιο πολύ, είναι πιο αυστηρή και πολεμόχαρη, γιατί εντός ως την ακούσεις τινάζεται μέσα σου πάνοπλος ο αιώνιος Έλληνας, που μάχεται ακατάπαυστα στις άκρες, στα σύνορα. Στα κάθε σύνορα, εθνικά, πνευματικά, ψυχικά. Κι αν πεις και Διγενής, ακόμα πιο βαθιά στοράς τη ράτσα μας, την εξάισια σύνθεση Ανατολής και Δύσης".

Από την Πελοπόννησο, όπου ταξιδεύει, γράφει :

" Εγώ έτσι μονάχα μπορώ χοντρικά να το διατυπώσω : Η Ανατολή με τις μεγάλες πολλές λαχτάρες της, με την άμεσή της επαφή με τη μυστηριώδη ουσία του κόσμου, θ'αποτελεί πάντα, για τον Έλληνα, το ζεστό, σκοτεινό, πλούσιο Υποσυνείδητο. Αποστολή του είχε πάντα ο ελληνικός νους να το φωτίσει, να το οργανώσει και να κάμει συνειδητό. Όταν το κατόρθωσε, δημιούργησε αυτό που λέμε ελληνικό θάμα. Η Ανατολή είναι το άμορφο, ο ελληνικός νους ήταν πάντα η δύναμη που ένα αγαπούσε κι επιδίωκε απάνω απ'όλλα: τη μορφή. Να δώσουμε μορφή στο άμορφο, να κάνουμε λόγο την ανατολίτικη κραυγή, αυτό είναι το χρέος μας. Δεν μπορούμε να αρνηθούμε μήτε την Ανατολή μήτε τη Δύση, είναι μέσα μας βαθιά και οι δυο αντίδρομες δυνάμεις και δεν ξεκολλούν. Είμαστε υποχρεωμένοι ή να φτάσουμε στο λαμπικάρισμα της Ανατολής σε Δύση, να πετύχουμε δηλαδή μια δυσκολότατη σύνθεση, ή να χαροπαλεύουμε δούλοι".

Σ' ένα κείμενο, δημοσιευμένο στη *Νέα Εστία* το 1943, ο Καζαντζάκης προσδιορίζει:

"... το κεντρικό όραμα που ρυθμίζει τα τελευταία χρόνια τη ζωή και το έργο μου δε μου ήρθε "άνωθεν", από επιστημονικές σοφίες και μεταφυσικούς οραματισμούς, παρά "κάτωθεν", από τα χρώματα της γης μου.

Η Κρήτη είναι η σύνθεση που πάντα μου επιδιώκω, η σύνθεση Ελλάδας και Ανατολής. Ούτε Φραγκιά νιώθω μέσα μου, ούτε καθαρή "αποσταγμένη" κλασική Ελλάδα, ούτε, καθόλου, το αναρχούμενο χάος και την άβουλη εγκαρτέρηση της Ανατολής. Κάτι άλλο, μια σύνθεση, το εγώ ν'ατενίζει την άβυσσο χωρίς ν'αποσυνθέτεται, το εναντίον, η ενατένιση αυτή να το γεμίζει συνοχή, υπερηφάνεια κι αντρειά. Και τη ματιά τούτη, που ατενίζει έτσι τη ζωή και το θάνατο, την ονομάζω κρητικιά".

Σ'ένα γράμμα στον Χουρμούζιο, τέλος, προσδιορίζει : "Κρητική Ματιά δε θα πει να διώξουμε το δυτικό, ανατολικό, αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, θα πει να συνθέσουμε όλα αυτά και προπάντων αυτό το καινούριο που αναβρύζει μέσα μας, και να ζήσουμε μια νέα, πιο πλατιά, πιο γενναία και πιο υπεύθυνη αντίληψη της ζωής".

Ο Καζαντζάκης δείχνει έτσι με ενάργεια ότι ένας άνθρωπος πρέπει να έχει ρίζες, αλλά και συνάμα να ενδιαφέρεται για τους άλλους λαούς και πολιτισμούς, τις αληθινές αξίες, την "πνευματική απελευθέρωση του ανθρώπου," όπως γράφει, τη φύση. Εθνική πολιτιστική ιδιαιτερότητα, αλλά και οικουμενικότητα, να πια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της σκέψης του, χαρακτηριστικά που διατηρούν όλη τους την επικαιρότητα, στο σημερινό αλλά και τον αυριανό κόσμο.

Πράγματι, στο σύνολο του έργου του, ο Καζαντζάκης αναφέρεται συχνά στο μέλλον. Στην *Αναφορά στον Γκρέκο* και στην αλληλογραφία του διακρίνει τρία είδη διανοουμένων :

- α. Εκείνους που κοιτούν το παρελθόν, που αναζητούν το ρομαντισμό, τη φυγή.
- β. Εκείνους που κοιτούν γύρω τους τη σαπίλα, τον ανισόρροπο σημερινό κόσμο.
- γ. Εκείνους που κοιτούν μακριά στο μέλλον και που αγωνίζονται να διακρίνουν το πρόσωπο του μελλούμενου πολιτισμού, για να δημιουργήσουν τη μήτρα όπου θα χυθεί η μελλοντική αλήθεια, για να συλλάβουν τη μελλοντική δομή της κοινωνίας.

Ο Νίκος Καζαντζάκης τοποθετείται αδιαφιλονίκητα στην τρίτη κατηγορία.